

P. G. Bogatyriew, WOPROSY TEORII NARODNOGO ISKUSTWA Moskwa 1971.

Książka stanowi zbiór publikacji i mniejszych artykułów znakomitego radzieckiego etnografa, folklorysty i językoznawcy, profesora uniwersytetu moskiewskiego, doktora honoris causa uniwersytetów w Pradze i Bratysławie. Publikowane prace powstały w latach 1929–1968, częstokroć w języku niemieckim, francuskim, czeskim. Przedmiotem rozważań są szeroko rozumiane zagadnienia estetyki, folklorystyki, etnografii i teorii środkowo- i wschodnioeuropejskiej kultury ludowej.

Pierwsza część rozważań grupuje się wokół problematyki funkcji i semiotycznej struktury teatru ludowego. Synchroniczna i diachroniczna analiza środków artystycznych (kostium, maska, dekoracja, ruch, gest i słowo) potraktowanych jako sprzężony system znaków — przeprowadzona została z intencją spożytkowania rezultatów badań we współczesnych formach dramaturgii i reżyserii.

Drugą grupę problemów tworzy jedna z najwcześniejszych (1937) i najdonioślejszych w etnografii prób zastoso-

wania reguł analizy strukturalnej do materiału terenowego. Postępowanie takie umożliwiło opis i interpretację kultury ludowej jako złożonego systemu semiotycznego w którym zachowania ludzkie (np. obrzędowość) jak i rezultaty tych zachowań (np. strój ludowy) pełnią rolę znaków symbolizujących i porządkujących kulturowo i biologiczne doświadczenia człowieka.

Trzecią grupę stanowią estetyczne i strukturalistyczne analizy folkloru jako specyficznej kulturom ludowym i odrębnej wobec literatury, formy ekspresji artystycznej.

Stwierdzając, iż utraپieniem współczesnej polskiej humanistyki jest powszechna niezdolność dokonania czegośkolwiek więcej ponad kombinację i rekombinację cytatów z dzieł papieży etnologii, socjologii czy teorii kultury, należy podkreślić iż prace P.G. Bogatyriewa pokazują jak można takowej intelektualnej ułomności uniknąć.

Maciej Ciołek

Piotr G. Bogatyriew. FUNKCJE STROJU LUDOWEGO NA OBSZARZE MORAWSKOSŁOWACKIM. (Funkcie kroja na Moravskom Slovensku. Vydala Matica Slovenska 1937). (Przedruk w tomie: Woprosy teorii narodnogo iskusstva. Moskwa 1971).

Praca ta, mimo iż od chwili jej powstania minęło 35 lat, wciąż jest ważnym przykładem wartości metody strukturalno-funkcjonalnej w zastosowaniu do badań nad kulturą i sztuką ludową.

Metoda funkcyjonalna, którą posługuje się Bogatyriew, wykształcona przez lingwistykę radziecką i szkołę praską lat trzydziestych, zwraca uwagę na kulturowe powiązanie różnych faktów, na ich znaczenie jako znaku.

Autor analizuje aktualne (z lat trzydziestych) i niedawne stroje ludowe na obszarze morawskosłowackim przy pomocy metody funkcyjonalistycznej. Nie chodzi tu o pełne wykorzystanie całego posiadanego materiału na temat strojów morawskosłowackich, lecz ustalenie i w miarę możliwości skomentowanie na podstawie materiału z tego terytorium problemów teoretycznych, pozostających w związku z funkcyjonalnością stroju ludowego zarówno tego terytorium, jak i innych terenów.

Wiele ze stwierdzeń dokonanych przy analizie funkcji stroju ludowego będzie się odnosić do wszelkiej odzieży — z drugiej jednak strony strój ludowy ma wiele cech specyficznych, których nie można odnieść do odzieży miejskiej, podatnej na szybko zmieniającą się modę. W tym miejscu zostanie zbadana nie tylko każda z funkcji stroju ludowego w sposób abstrakcyjny, ale także struktura funkcji, które mają poszczególne stroje.

Stroje ludowe spełniają szereg funkcji. Na ogół możemy wyróżnić funkcję dominującą, która często w sposób zasadniczy determinuje wygląd zewnętrzny stroju, materiał, wykonanie itp.

W stroju codziennym najważniejsza jest funkcja praktyczna, a następnie stanowa, estetyczna, funkcja stroju

regionalnego. W stroju świątecznym lub uroczystym dominuje funkcja świąteczna albo uroczysta, a następnie estetyczna, obrzędowa, funkcja stroju ludowego lub regionalnego, stanowa i wreszcie praktyczna.

W stroju obrzędowym wybija się na plan pierwszy funkcja obrzędowa, świąteczna i estetyczna. Mniej istotne są w tym wypadku funkcje stroju ludowego lub regionalnego, funkcja stanowa (zwykle gra rolę obojętną) i praktyczna. W niektórych wypadkach poszczególne części stroju obrzędowego nie mają najmniejszego zadania praktycznego. Funkcja przeważająca, jeżeli jest bardzo silna, zmusza do tolerowania tego, że ubranie jest niewygodne, a nawet niekiedy sprawia ból (np. nakrycie głowy panny młodej, drухen i starościny).

Przejście funkcji stroju odbywa się często po następującej linii: strój codzienny — strój świąteczny — strój uroczysty — strój obrzędowy.

Podany powyżej porządek funkcji jest oczywiście pewnym uproszczeniem. W poszczególnych wypadkach schemat ten może przebiegać inaczej.

Strój nicobowiązujący jako powszedni może się stać obowiązujący jako świąteczny. Strój zaś świąteczny może zanikać u ludu, stając się strojem aktywnych uczestników wesela.

Przy przejściu stroju powszedniego w świąteczny i świątecznego w obrzędowy wraz ze słabnięciem jednych funkcji wzrasta siła innych i zjawiają się nowe. Na przykład lniana koszula, dawniej używana jako strój codzienny, zmienia funkcję — staje się częścią stroju, w którą ubiera się nieboszczyka. Podobnym przejściem od zwykłego zaplatania włosów do czysto obrzędowego jest zaplatanie włosów drухen na pogrzebie.

Strój świąteczny, gdy jest ubiorem noszonym do kościoła, uzależniony jest z kolei od zwyczajów kościelnych. Tak więc w Dolinie Boszackiej ksiądz co niedziela nosi inny ornat, a kobiety w zależności od tego przywdziewają jeden z 52 posiadanych fartuchów. Do kościoła inaczej wiąże się też rogi chust itp.

Strój jest znakiem wyróżniającym, całość lub szczegół wskazują z kim mamy do czynienia. Zdarza się jednak, że znak jest złożony, i choć jeden element jest identyczny, drugi wskazuje na różnicę. Tak np. zarówno pan młody jak i rekrut mają te same wiązanki u kapelusza, ale rekruta wyróżniają konopne spodnie. Uwzględnianie tylko jednego elementu prowadzić więc może do błędu.

Strój — jako znak — wyróżnia ludzi określonych zawodów, np. młynarzy, pasterzy itp. we wszystkie dni świąteczne, a niekiedy i powszednie. Np. w stroju staniańskim spodnie są szyte prawie powszechnie z czarnego płótna policyjnego, ozdobione z przodu sznurowaniem niebieskim. Tylko młynarze i niektórzy staruszkowie noszą dotychczas spodnie z sukna jasnoniebieskiego, używanego niegdyś powszechnie, podobnie jak w pobliskich Węgrzech. Czasem strój sygnalizuje funkcję jego nosiciela w gromadzie. „Dawniej tylko wójt nosił buty, pozostali kierpce“. Jak widać z powyższego, ten sam strój może mieć kilka funkcji. U jednych członków społeczności wiejskiej jedną, u innych — drugą.

Czasem ten sam strój ma równocześnie i funkcję znaku stanowego, i funkcję stroju obrzędowego. Noszą go: pan młody w dzień ślubu, aktywni uczestnicy obrzędów i b o g a c i chłopci.

Tendencja do rozróżniania stanów w stroju pozostaje i przy niwelacji strojów, tj. przy odejściu od regionalnych wiejskich do neutralnych wiejskich ubrań. Np. w niektórych okolicach szlachcianki nosiły grzebienie we włosach innego koloru, niż włościanki.

Ważna jest także funkcja magiczna poszczególnych części stroju ludowego. Funkcję magiczną miały wyszycia na strojach dziecięcych. W stroju bohuslavskim np. szyto ubranka haftowane na czerwono, by dziecka nikt nie zauroczył. Koszula kobieca — bardzo intymna część kobiecego ubrania (niektórzy mężczyźni nie widzieli jej nigdy w życiu) miała magiczną moc leczniczą, przy zaklinaniu mężczyzn albo bydła.

Funkcja regionalna, przechodząca niekiedy w narodową, jest znana najbardziej. Uwadze badaczy uchodzą często minimalne regionalne różnice w stroju, np. ilość fałd w czepcu, guzików w gorsecie i in. Być może są to dawne oznaczenia parafii.

Jak z powyższego wynika, przebadanie faktów etnograficznych pod względem ich funkcji może nam wytłumaczyć cały szereg kwestii dotychczas nie wyjaśnionych. Jedną z nich jest problem szybszego zaniknięcia stroju ludowego chłopów wielkoruskich, niż mieszkanców Morawskiej Słowacji. Jedną z przyczyn była różna narodowość uciskanych i uciskających. W regionach, w których różnica między narodem uciskanim a uciskającym jest uderzająca, naród uciskany trzyma się stroju ludowego jako przejawu narodowości. Inna przyczyna — porzucenie stroju tradycyjnego zamykało dostęp do funkcji społecznych: np. w Mikuleczycach, jeżeli ktoś miał nowomodny brązowy kożuch, nie mógł być wybrany wójtem. Niekiedy chłopci noszą z dumą strój ludowy, który w tym wypadku pełni także funkcję stroju stanowego, by zmanifestować, że stoją wyżej od mieszczan.

Porównując funkcję stroju wiejskiego u chłopów wielkoruskich i morawskosłowackich dochodzimy do wniosku, dlaczego w Rosji strój ludowy zanikł tak wcześnie. Otóż w Rosji zanikł strój ludowy, ponieważ ujednolicił się charakter walki klasowej — mieszczaństwo i rzemieślnicy

stali się bliżsi chłopom, nie było powodu się odróżniać. Natomiast na Morawskim Słowacku strój ludowy miał w XVIII i XIX wieku funkcję stroju narodowego. Chłopi morawscy przeciwstawiali się m.in. przy pomocy stroju — niemieckiemu miastu lub niemieckiemu obszarnikowi. Stąd właśnie konserwatywność stroju, podtrzymywana jeszcze w XIX w. przez inteligencję wiejską i miejską walczącą o odrodzenie narodowe.

Strój może mieć także funkcję zmanifestowania przynależności do konkretnej grupy wyznaniowej. „W gromadach i okolicach katolickich stroje miały tendencję do większej jaskrawości i przepychu niż w gromadach ewangelickich“.

Strój ludowy ma także funkcję wskazywania na wiek swego użytkownika. W niektórych gromadach strój ludowy jest obowiązujący tylko dla starszego pokolenia; przypadki takie mają swą analogię w miastach. Starcy noszą ubranie, które było modne za czasów ich młodości. Niekiedy obserwujemy inny wariant: starzy noszą się inaczej, młodzi inaczej, wyraźnie dla zaznaczenia wieku. Np. w stroju kyjowskim koło szyi i rąk spina się koszule sznurkami — u starych białymi, u młodych czarnymi kokardami.

Na wsi znajdujemy wiele przykładów w stroju odróżniania żonaty od niezonaty. Jeszcze wyraźniej określa strój, czy kobieta jest zamężna, czy nie. Funkcja ta ujawnia się szczególnie jaskrawo, gdy dotyczy dziewczyny, która nie spełniła wymagań moralności obyczajowej. Taka dziewczyna nie ma prawa włożyć stroju panny młodej — „korony“, ma obowiązek w inny sposób wiązać chustkę, inaczej się czesać itp. Na obszarze morawskosłowackim uwodziciel także nie pozostawał bezkarny. Musiał natychmiast zdjąć pióra i wstążki z kapelusza — młodzież nie tolerowała go między sobą w kościele.

Erotyczna funkcja stroju ludowego często tworzy całość z estetyczną. Ten związek jest zrozumiały, ponieważ zadaniem obu funkcji jest przyciągać uwagę.

Strój dziecięcy ma także szereg funkcji pozapraktycznych. Poduszka na chrzcie była specjalna dla konkretnej płci. Małe dzieci nosiły jednakowe sukienki niezależnie od płci. Kiedy dziewczynka zaczynała „się dziewczęć“, dostawała „bawelniankę“ (rodzaj spódnicy, wyróżniający, że nosząca ją nie jest już dzieckiem). Strój jest więc całym zespołem znaków, jest zjawiskiem kultury materialnej, które stało się zjawiskiem rzeczywistości ideologicznej. Takie ścisłe połączenie strukturalne rzeczy i znaku w jedynym przedmiocie spotykamy bardzo często, nie tylko w strojach. Funkcja stroju jest wyrazem dążeń jego posiadacza, odzwierciedleniem poglądów estetycznych, moralnych i innych.

Strój ludowy ze swymi funkcjami jest tylko częścią całościowej struktury bytu, która zakłada się na innych podstawach, jak system ekonomiczny, pogląd na świat.

Wynika z tego, że nie można sztucznie zatrzymać jednej części struktury, gdy zostaje ona zmieniona w całość. Dlatego próby utrzymania starego stroju ludowego w tej czy innej formie, gdy nie ma dla niej warunków w całej strukturze życia, pozostaną bezowocne.

Omówiona tu praca należy do ciekawszych we współczesnej literaturze etnograficznej i na pewno celowe byłoby wydanie jej w polskim przekładzie razem z innymi artykułami Bogatyriewa o teatrze ludowym i folklorze. Są to artykuły ważne, przede wszystkim jako bodźce inspirujące do rozszerzenia obszaru naszych zainteresowań.

Antoni Kroh